

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı

Səməd Behrənginin uşaq ədəbiyyatının inkişafında rolu

Mahmizər Mehdibəyova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: afaq10@mail.ru

Annötasiya. İranda uşaq ədəbiyyatının banisi, müəllim, tərcüməçi, nasir, publisist [1, s.87] Səməd Behrəngi əsərlərində xalqımızın azadlığı və birlik arzularını əks etdirmişdir. O, daha çox “Balaca Qara balıq” kitabı ilə tanınmışdır. Uşaqlar üçün yazdığı əsərləri cəmiyyətdəki haqsızlıqları qabartdığı üçün Şah rejimi tərəfindən qadağan edilmişdir.

Tərcüməçilik fəaliyyətini nəzərə alsaq, o, yaradıcılıq qayəsində yaxın olan yazıçıların əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdir.

Səməd Behrəngi ədəbi yaradıcılıqla yanaşı, pədaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur.

Açar sözlər: Cənubi Azərbaycan, Səməd Behrəngi, “Balaca Qara balıq”, İranda uşaq ədəbiyyatının banisi

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.11.2022; qəbul edilib – 30.11.2022

Samad Behrangi's role in the development of children's literature

Mahmizer Mehdibeyova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: afaq10@mail.ru

Abstract. In his works, Samad Behrangi reflected the aspirations of our people for freedom and unity. Samad Behrangi is the founder of children's literature in Iran, and he is best known for his book “Little Black Fish”. His writings for children were banned by the Shah's regime because they exaggerated injustice in society. He translated works of such authors as Ahmad Shamlu and Furug Farrukhzad into Azerbaijani Turkish. His books have been translated and published in many languages.

Along with literary creation, Samad Behrangi was also engaged in pedagogical activities.

Keywords: South Azerbaijan, Samad Behrangi, “Little Black Fish”, Founder of children's literature in Iran

Article history: received – 16.11.2022; accepted – 30.11.2022

Giriş / Introduction

Səməd Behrəngi müəllim, tərcüməçi, nasir, publisist və İranda uşaq ədəbiyyatının banisidir. Daha çox özünün “Balaca Qara” balıq kitabı ilə tanınmış, kitabları dünyanın bir çox dillərinə tə-

cümə olunaq nəşr edilmişdir və bir çox müəlliflərin əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdir. Səməd Behrəngi ədəbi yaradıcılıqla yanaşı, pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Səməd Behrəngi 1939-cu ildə Təbriz şəhərində fəhlə ailəsində anadan olmuş, ilk təhsilini doğma şəhəri Təbriz məktəbində almış, sonra Təbriz Pedaqoji Texnikumunu bitirmişdir. Daha sonra Təbriz Universitetinin ingilis filologiyası bölməsində təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə Azərşəhr (Tufarqan) mahalının Mamağan, Goğan ibtidai məktəbində müəllim kimi başlamışdır. Müəllim işlədiyi illərdə Azərbaycan nağıllarını toplayaraq fars dilinə çevirmiş və həmkarı Behruz Dehqani ilə birlikdə nəşr etdirmişdir. Eyni zamanda, farscadan Azərbaycan dilinə çevirdiyi tərcümələri də yayınlamışdır.

Bədii yaradıcılığa tələbək illərində başlayan Səməd Behrənginin ilk hekayələri 1959-cu ildə dərc olunmuşdur.

“Balaca Qara balıq” hekayəsi İtalyanın Bolonya şəhərində keçirilən Uşaq Kitabları Müsabiqəsində qızıl medala layiq görülmüş, italyan, fransız, ingilis, türk dillərində nəşr edilmişdir.

Səməd Behrəngi 1967-ci il avqustun 31-də, 28 yaşında Cənubi Azərbaycanın Xumarlı yaşayış məntəqəsi yaxınlığında Araz çayında müəmmal şəkildə boğulmuşdur.

Kitabları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

Gələcək nəsir birca il türk dilində oxuduqdan sonra məlum hadisələr nəticəsində Təbrizdə Milli Hökumətin süqutu ilə ana dilində təhsil də uzun onilliklər boyu qadağan edilmişdi. Ancaq türkçə təhsil aldığı bu bir il Səmədin taleyində onilliklər qədər böyük rol oynamışdı, onda orijinal yazıçı təfəkkürünün və təxəyyülünün formalaşmasına öz əvəzəlməz töhfəsini vermişdi. Elm və maarifə, istər Şərq, istər Qərb ədəbi-fəlsəfi humanist fikrinə böyük maraq göstərən və acgözlüklə mütalə edərək öz elmi-bədii səviyyəsini yüksəltmək üzərində durmadan çalışan Səməd Behrəngi qısa bir müddət ərzində öz mühitinin qabaqcıl ziyalılarından birinə çevrilmiş, əldə etdiyi bilikləri öz dünyagörüşü prizmasından keçirməklə, həmvətənlərinə çatdırmaq üçün ədəbi yaradıcılıqla yanaşı, pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur.

Sabir Əmirovun “Cənubi Azərbaycan Milli demokratik ədəbiyyatı 1941-1990-cı illər” monoqrafiyasında [3, s.110-111] Səməd Behrənginin hekayələrinin təhlili verilmiş və müəllifin “Səməd Behrəngi” [4, s.5-126] monoqrafiyası da çap olunmuşdur. Vaqif Sultanlı və İrac İsmayılın birgə nəşr etdirdikləri “Güney Azərbaycan nəsrı” [8, s.177-193] adlı antologiyada Səməd Behrəngidən bəhs olunmuşdur.

“Cənubi Azərbaycan mühacirət nəsrı 1947-1990-cı illər monoqrafiyamızda [6, s.168-169] və “Cənubi Azərbaycan nəsrı dünən və bu gün” kitabında [7, s.134-137] Səməd Behrəngi oçerklərinin təhlilləri öz əksini tapmışdır.

Səməd Behrənginin xatirəsinə şeirlər yazılıb musiqilər bəstələnmişdir. Dostu Əlirza Nabdil Oxtay onun ölümündən sonra “Səməd könlümdədir” şeirini yazmış, daha sonra bu şeirə musiqi bəstələnmişdir.

Əlirza Nabdil Oxtay əqidə və məslək dostunun faciəli ölümünə inanmır. O, Səmədin azadlıq uğurunun həmvətənlərinin qəlbində əbədi qovuşduğunu oxucularına müjdə verir:

Düşmən tənə vursa Səməd hardadır?

Əlimi sinəmə çalıb deyərəm:

Səməd könlümdədir, ürəyimdədir.

Döyüşür, ölsə də, dönməz elindən. [4, s.121]

İran Yazıçılar Cəmiyyətinin Səmədin ölümü münasibətilə yaydığı elamiyəsində deyilir: “Səməd Behrəngi o az tapılan adamlardan idi ki, bütün yaradıcı ömrünü xalq üçün yaşadı”.

“Adət” adlı ilk əsərini iyirmi yaşlı bir gənc ikən qələmə almış Səməd Behrəngini Güney Azərbaycanın, bütövlükdə İrannın və eləcə də Yaxın və Orta Şərq regionlarının Xristian Andersen-

Neksesi adlandırmaq, yanıqlıdır. Onun folklorlardan, Azərbaycan şifahi söz sənətindən yararlanması və alıb üzərində işlədiyi bədii materialı heyratəmiz bir orijinalılıqla yenidən xalqa –oxuculara qaytarması o qədər təbii və inandırıcı şəkildə baş verir ki, bunu ancaq klassik Şərq şeirindəki səhli-mümtənə poetik üslubu ilə müqayisə etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, folklor üzərindəki yaradıcılıq işinə Səməd Behrəngi lap gənc ikən dostu Behruz Dehqani ilə birlikdə uzun illər boyu apardığı səmərəli toplama işlərindən sonra başlamışdır. Yığılan folklor materialları “Qoşmacalar, tapmacalar” adlı topluda nəşr olunmuşdur [1, s.87].

Folklorlardan geniş istifadə baxımından çağdaş Güney mühacir nəsiləri ilə S.Behrəngi yaradıcılığı arasında böyük oxşarlıqlar tapmaq mümkündür. Ancaq S.Behrənginin bu əhəmiyyəti daha yüksək səviyyəyə qaldırdığını və bunu folklorizmdən ayıraraq yazılı əsərin üzvi əlamətinə çevirməsini də unutmamaq olmur.

Yazılıqla müəllimliyi üzvi surətdə birləşdirən və özünün orijinal pedaqoji təlimini işləyib hazırlayan Səməd Behrəngi sonralar xalq arasına müəllimlik etməyə getməyini belə xatırlayırdı: “Texnikumu bitirən kimi kəndə yollandım. İlk andaca dərk etdim ki, texnikum müəllimlərinin dediklərinin hamısı çürük qoz imiş. Hamısını başımdan atdım və anladım ki, burada özüm üçün müəllimlik fəndi tapmalıyam. Eləcə də etdim” [4, s.169].

Səməd Behrəngi əsərlərində xalqımızın azadlıq, birlik arzularını əks etdirmiş, insanları zülmə, istibdadla qarşı mübarizə aparmağa çağırmışdır. Bu cəhətdən ədəbin “Balaca Qara balıq” hekayəsi çox xarakterikdir.

Alleqorik səciyyəli əsər olan “Balaca Qara balıq” hekayəsində müəllif öz azadlıq arzularını balaca balığın dili ilə ifadə edir. Balaca qara balığın dünyaya göz açdığı mühit Səməd Behrənginin yaşadığı cəmiyyətin oxşarıdır. Burada cəhalət hökm sürür. Ətrafdakı baliqlar heç nə ilə maraqlanmır, yeknəsək həyat yaşayırlar. Onların düşüncəsinə görə, həyat yalnız yeməkdən, yatmaqdan, arxda mənasız vaxt keçirtməkdən ibarətdir.

Lakin gəncliyin təmsilçisi olan Balaca qara balıq belə həyat tərzi ilə barışmır. O, arxdan çıxmaq, böyük dünyaya qovuşmaq istəyir. Ətrafdakı mühafizəkar baliqlar isə onun bu istəyini əsla anlamır və bir ağızdan deyirlər: - “Başqa dünya yoxdur! Dünya elə gördüyün bu dünyadan ibarətdir. Qayıt!

Ağlı başına yığıb getməkdən imtina etsən, onda bilərik ki, doğrudan da, başa düşən baliqsan” [2, s.334].

Balaca qara balıq nə anasının yalvarışlarına, nə də qonşularının tənelərinə məhəl qoymayaraq, ətalət mühitini tərk etməyə özündə cəsarət tapır. Onun bu hərəkəti digər balaca baliqları da cəsarətləndirir. Onlar Balaca qara balığın arxasına deyirlər: “Sən bizi qəflət yuxusundan oyatdın. Bizə elə şeylər öyrətdin ki, hətta heç yuxumuzda da gəlməzdi” [2].

Genişliyə, yeni dünyaya doğru gedən yolda Balaca qara balıq çox çətinliklərlə üzləşir. Yolda onun qarşısını müxtəlif qüvvələr kəsmək istəyir. Şaqqa balıq kiçik baliqların arasına ədavət salır, onların qüvvələrini parçalayır və sonra da onları asanlıqla “qurt” eləyib udur. Baliqdan da balaca baliqların qanımidir. Lakin bu və ya digər xeyirxah qüvvələr Balaca qara balığa həmişə kömək olurlar. O, çətinliklərdən qurtularaq irəliyə doğru yolunu davam etdirir və nəhayət, gedib dənizə çıxır. Bu, onun arzuladığı geniş, azad dünyadır.

Yazıçı əsəri nəqbin sonluqda tamamlamaqla gəncliyin yenilməz qüvvə olduğunu nəzərə çatdırmaq istəmişdir. Gənclər təcrübəsiz olsalar da, daim axtarırdılar, heç bir vəchlə köhnəliklə barışmırlar. Əsərdə Balaca qara balığın gəlib çatdığı genişlik gəncliyin arzuladığı yeni, azad həyatın rəmzidir.

Səməd Behrənginin nağıllarında obrazlar əlmi çox zəngindir, ancaq bunların mərkəzində, təbii ki, Balaca qara balıq durur. Bu obraz ümumilikdə S.Behrəngi nəsrinin ideya-estetik siqlətini öz miniatur zərif çiyinlərində daşıyan, yüksək bədii ümumiləşdirmə örnəyi olan təkrarədlməz bir alleqorik surətdir. S.Behrənginin yaşayış-yaratdığı cəmiyyətin, ictimai mühitin məhək daşına çevrilən Balaca qara balıq ətrafındakıları bir monitor kimi öz düşüncələr əlminə əks etdirir, onların həyatda mövqeyini və cəmiyyət üçün xeyirlik dərəcəsini üzə çıxarır.

Sonralar yazıcının ibrətamiz, ictimai siqlətli nağıllarını yüksək qiymətləndirən rus şərqşünası V.B.Klyaxtorina yazırdı: “Behrənginin hekayələri, sözün ən yaxşı mənasında, çox ibrətamiz əsərlərdir. Folklorun və şifahi sözün təsir göstərmə ənənələrinə əsaslanmaqla o, özünün hər bir hekayəsini aforizm səviyyəsində ibrətamiz həyat dərşinə çevirmişdir. Uşaqların təfəkkür qabiliyyətinə, yalana qarşı həssaslığına yaxşı bələd olan Behrəngi dövrünün xalq həyatının aktual və əxlaqi problemlərinə uyğun gələn bədii ifadə forması tapmağın öhdəsindən ustalıqla gəlmişdir” [5, s.145].

O dövrkü İran cəmiyyətinin bir çox siyasi və ictimai problemlərinə işıq salan “Balaca Qara Balıq” hekayəsi öz müəllifinə dünya şöhrəti qazandırmış, bu əsərə görə o, İtaliyada keçirilən ən yaxşı uşaq hekayəsi müsabiqəsinin qaliblərindən biri olmuşdur. Münsiflər heyətinin Azərbaycan yazıcısına göndərdiyi təbrik məktubunda deyilir:

“Hörmətli Səməd Behrəngi!

“Balaca Qara balıq” adlı hekayənizin müsabiqədə mükafata layiq görülməsi münasibətilə Sizi təbrik edir, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq” [6, s.136].

Səməd Behrənginin alleqorik xarakterli hekayələri arasında “Ulduz və qarğalar”, “Ulduz və danışan gəlincik”, “Bir şəftəli, min şəftəli”, “Qoçali və padşah qızı”, “Quşbaz keçəl” və başqaları didaktik əhəmiyyətinə və ictimai-sosial problematikasına, məzmun siqlətinə görə başqa əsərlərindən geri qalmır.

Onun “Narın qabığı” adlanan son hekayəsi 1969-cu ildə nəşr olunmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə ədəbiyyatımıza və o sıradan Güney Azərbaycan nəsrinə yeni təfəkkür işığında qiymət verərkən sovet dövründə hakim olan bolşevik ideologiyasının şablonlarından və sxemlərindən qaçmaq, dünyanı yalnız ağ və qara, xeyir və şər qüvvələrdən ibarət görmək meyarları ilə yanaşmaq zamanı artıq keçdiyindən, Səməd Behrəngi yaradıcılığında da “bir qayda olaraq zəhmətkeş zümrələrə mənsub olan adamların ağıllı, vəfali, tədbirli olması”, “ən başlıcası isə qarşılarına qoyduqları məqsədə çatmaq üçün çətinliklərdən çəkinməməsi”ni bu böyük yazıcının əsərlərinin ən böyük məziyyəti kimi təqdim etmək vərdişlərindən və stereotiplərindən də yavaş-yavaş əl çəkmək lazımdır. Axı zəhmətkeş təkə “məzlum kütlələr”, “iki sənək üçün səhərdən axşamədək daş daşıyan” insanlar deyil, həm də öz sənətinə, peşəsinə, ictimai borcuna namus və vicdanla yanaşan hər kəs, hətta varlılar və kapitalistlər – iş adamları, sahibkarlardır.

Səməd Behrənginin tərcüməçilik fəaliyyətini də nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, o, məhz özünün ədəbi-estetik zövqünə, yaradıcılıq qayəsinə yaxın olan yazıçıların əsərlərini tərcümə etmişdir. Bunlardan Nima Yuşic, Əhməd Şamlu, Əxəvan Salis, Firuz Fərruxzad, M.Azad kimi yazıçıları qeyd etmək olar.

O zaman nüfuzlu məcmuələrdən biri kimi şöhrət tapmış “Areş” jurnalı ilə yaxından təmasda olan Qulamhüseyn Saedi qələm dostları Səməd Behrəngi və Bəhrüz Həqqiyə məktublarından birində yazırdı: “Şeirlərin türkçə tərcümələri çox gözəl idi. Xüsusilə Nima Cüşiçin əsərlərinin tərcümələri. Təhbazini hər iki şeiri “Areş” məcəlləsində çap etməyə razı salmışam. Əgər tərcümələri varsa, tezliklə öz adı, ünvanı ilə göndərin” [7, s.15-16].

Pəhləvi sülaləsinin hökmranlığı dövründə ədəbi irsi qadağan edilən Jan Jak Russo, Maksim Qorki, Behazin, Əhməd Kəsrəvi, Cəlal Al Əhməd və Sadiq Hidayət kimi məşhur yazıçılarla bir sırada Səməd Behrənginin də əsərlərinin üzərində yasaq qoyulmuşdu.

Dünya şöhrətli yazıçı Qulamhüseyn Saedi öz qələm dostu barədə belə yazır: “Səməd Behrənginin doğum və ölüm tarixi yoxdur. Onun üçün tərcümeyi-hal yazmaq mümkün deyil. Ölümünə inanmayın. Ölüm onun həyatının bir parçası idi. Həyatı həmişə həyəcanlarla dolu olduğundan bu ömrü yalnız əfsanəyə bənzətmək olar” [7, s.16].

S.Behrənginin “İyirmi dörd saat yuxuda və ayıqlıqda” hekayəsinin leytmotivi olan – “Naqqı verməzlər. Hətta zor gücünə olsa da, onu almaq lazımdır” [6] fikrinin indiki şəraitdə, inteqrasiya olunan və qloballaşan cəmiyyətdə nə dərəcədə aktual səsləndiyi fikrinə də bir daha qayıtmaq, yazıcının müəyyən ideyalarına tənqidi yanaşmaq yolundan belə çəkinməmək lazımdır.

Behrənginin nağılları çox maraqla oxunur. Ən başlıcası isə qarşılarına qoyduqları məqsədə

çatmaq üçün çətinliklərdən çəkinmirlər. Nağıllarla əlaqədar başqa bir məsələnin də üzərində dayanmaq istərdik. Bu da həmin nağıllardakı əfsanəvi surətlərin min-bir tellə mənsub olduqları xalqın milli xarakterinə bağlı olmalıdır. Səməd bu fikirdə olmuşdur ki, Azərbaycan nağıllarında təsvir edilən divlər çox vüqarlı, sədaqətli və əzəmətlidirlər. Onlar istədikdə, necə deyərlər, hətta dağı dağ üstə qoya bilirlər. Amma bütün bunlarla yanaşı, çox sadədirlər. O yerə qədər ki, bəzən balaca cırdan da onları aldada bilir. Təbii ki, divlərin xarakterindəki bu keyfiyyət öz mayasını içərisindən çıxdıqları xalqın təbiətindən alır.

Nəticə / Conclusion

XX əsrin əvvəllərindən üç dəfə ayağa qalxan, üç dəfə mövcud rejimlərə lərzə salan, sıralarında div cüssəli, azman qüdrətli söz və qılıncın bəhəddarları yetişdirən bir xalqın Milli qurtuluş ünvanlı mələyə qovuşmamasını bəlkə də bu sadəlikdə, xalqın taleyini, onun həyatı mənafeyini hərraca qoyanların vədlərinə inamları ilə izah etmək olardı. Səməd Behrəngi sinifdə uşaqlara verdiyi təlimləri ilə deyil, ədəbi bədii məqalələrində, insanlara münasibətində də, davranışında da müəllim idi. Çünki bütün bəşəriyyətin səadətinə arzulayan Səməd Behrəngi kimi mütəfəkkir humanist yazıcının indiki cəmiyyətdə yaşasaydı, əsərlərini hansı ruhda yaradacağını söyləmək çətin olardı, yəqin ki, o, tamam başqa bir yol tutardı.

Ədəbiyyat / References

1. Behrəngi, S., Dehqani, B. Qoşmacalar və tapmacalar. – Təbriz: Əlbəz nəşriyyatı.
2. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. IV cild. – Bakı: Elm, 1994.
3. Əmirov, S. Cənubi Azərbaycan Milli demokratik ədəbiyyatı (1941-1990). – Bakı, 2000.
4. Əmirov, S. Səməd Behrəngi. – Bakı, 2009.
5. Klyaxtorina, V.B. İran, 60-80-x qədov ot kulturnoqo plyuralizma. – Moskva: Nauka, Qlavnaya redaksiya vostochnoy literatuti, 1990.
6. Mehdibəyova, M. Cənubi Azərbaycan nəsrinə dünən və bugün. – Bakı: Elm və təhsil, 2019.
7. Mehdibəyov, M. Cənubi Azərbaycan mühacirət nəsrinə (1947-1990-cu illər). – Bakı: Nurlan, 2007.
8. Sultanlı, V. İrac İsmayıl. GüneyAzərbaycan nəsrinə. – Bakı, 2017.

Самед Бехранги и его роль в развитии детской литературы

Махмизар Мехдибекова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: afaq10@mail.ru

Резюме. В своих произведениях Самед Бехранги отразил стремление нашего народа к свободе и единству. Самед Бехранги — основоположник детской литературы в Иране, наиболее известный своей книгой “Маленькая черная рыба”. Его произведения, написанные для детей, были запрещены шахским режимом, поскольку они преувеличивали несправедливость в обществе. Он перевел на азербайджанский турецкий язык произведения таких авторов, как Ахмед Шамли и Фуруг Фаррухзад. Его книги переведены и изданы на многих языках.

Наряду с литературным творчеством Самед Бехранги занимался и педагогической деятельностью.

Ключевые слова: Южный Азербайджан, Самед Бехранги, “Маленькая черная рыба”, Основатель детской литературы в Иране